

*Ю.А. Петрушэўская, аспірантка
Навук. кір.: Я.Я. Іваноў, канд. філал. навук, дац.
Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова (Магілёў, Беларусь)*

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ МАРКІРАВАНАСЦЬ БЕЛАРУСКІХ АНАЛАГАЎ УНІВЕРСАЛЬНЫХ ПРЫКАЗАК

Анотацыя. У артыкуле апісваецца нацыянальна-культурная маркіраванасць беларускіх аналагаў універсальных прыказак, якая рэалізуецца ў наяўнасці такіх элементаў іх зместавага плану, як нацыянальныя варыяцыі прыказкавых прататыпаў, а таксама словы-рэаліі, нацыянальна спецыфічныя паняцці, нацыянальна спецыфічныя вобразы, адлюстраваныя ў слоўных кампанентах прыказак.

Ключавыя словы: беларуская мова, прыказкавы фонд мовы, нацыянальна-культурная маркіраванасць, універсальная прыказка, нацыянальны аналаг універсальнай прыказкі

Дакладнае размежаванне нацыянальнага і ўніверсальнага (агульнага) у прыказкавым фондзе мовы – адна з актуальных праблем сучаснай парэміялогіі, якая пакуль не знайшла свайго вырашэння [Парэміялогія 2015; Парэміялогія без границ 2020]. Прыказкавы фонд беларускай мовы (як і любой іншай мовы) складаецца як з адзнак уласнага паходжання (што складаюць яго спецыфічную частку), так і з агульных з іншымі мовамі адзнак (што ўтвараюць яго агульную з іншымі мовамі частку). Адмежаванне спецыфічнага ад агульнага з іншымі мовамі ў беларускіх прыказках, як адзначыў Я.Я. Іваноў на XV Міжнародным з’ездзе славістаў [Іванов 2013], з’яўляецца адной з першачарговых задач беларускай парэміялогіі [Іваноў 2016]. Універсальныя прыказкі дагэтуль не вывучаліся ў беларускай мове [Іванов, Петрушевская 2015].

Мэта даследавання – вызначыць у складзе беларускіх прыказак такія адзінкі, якія маюць аналагі ў няроднасных і некантактных з беларускай мовах (г.зн. універсальных), а ў складзе такіх адзнак нацыянальна спецыфічныя (уласна беларускія) моўныя кампаненты. Найбольш рэпрэзентатыўным моўным матэрыялам для даследавання, з’яўляецца на наш погляд [Петрушэўская 2015], сукупнасць трох груп прыказак, па-першае, прыказкавы склад літаратурнай мовы [Лепешаў, Якалчэвіч 2002; 2011], прыказкавы мінімум [Котова 2000; Іванов 2002: 5–20; Іваноў 2017: 99–106], асноўны прыказкавы фонд [Іванов 2002: 41–84; Іваноў 2006; Іваноў 2017: 85–99]. Таксама трэба ўлічваць аналагі і адпаведнікі беларускіх прыказак, вызначаныя ў іншых мовах [Іванов 2001; Беларуская-нямецкі 2006; Іванов, Мокиенко 2007; Польска-беларускі 2007; Англа-беларускі 2009]. Моўны матэрыял адлюстраваны ў полілінгвальным беларуска-іншамоўным слоўніку прыказак [Петрушэўская 2020].

Даследаванне паказала, што ў разнастайных адзінках прыказкавага фонду мэтазгодна вылучаць “ўніверсальныя” прыказкі, якія ў сучаснай парэміялогіі разумеюцца вельмі неадназначна ад пэўных тыпаў парэмій да тых асобных прыказкавых адзнак, што фіксуюцца ў вялікай колькасці моў розных моўных сямей і груп. Трэба адзначыць, што ўніверсальныя адзінкі, як і ўніверсальны кампанент прыказкавага фонду, спецыяльна не вывучаліся ў мовазнаўстве.

Прыказкі не з'яўляюцца прадметам лінгвістычнай універсальнасці, паколькі іх месца і статус у моўнай сістэме, а таксама заканамернасці іх мадэлявання як моўных утварэнняў застаюцца недакладна вызначанымі. Супастаўляльны даследаванні прыказак на шырокім моўным фоне абмяжоўваюцца прыкладнымі мэтамі ўкладання парэміяграфічных полілінгвальных даведнікаў [Strauss 1994; Котова 2000] або нападзення параўнаўча-супастаўляльнай зоны ў слоўніках прыказак адной мовы [Wander 1867–1880]. Этымалагічнае вывучэнне прыказак толькі пачынае распрацоўвацца ў мовазнаўстве як асобная галіна [Ivanov, Petrushevskaja 2015; Иванов Петрушевская 2019]. У беларускім мовазнаўстве існуе этымалагічны слоўнік прыказак [Лепешаў 2014], які з'яўляецца першым і адзіным спецыялізаваным даведнікам такога кшталту.

Прыказкі ў розных мовах бываюць падобныя адна на адну па змесце, лагічнай пабудове, структуры, лексічным складзе, сінтаксічнай арганізацыі, вербальных сродках выразнасці, спосабах функцыянавання. Гэтае падабенства абумоўлівае пошукі іх агульных (універсальных) уласцівасцей як фразавых тэкстаў і як устойлівых адзінак. На наш погляд, структурныя прыказкавыя мадэлі з'яўляюцца эмпірычнай падставай для кваліфікацыі асобных прыказак як універсальных, паколькі дазваляюць абстрагавацца ад лексічна-граматычных адрозненняў адной і той жа прыказкі ў розных мовах. Напрыклад, адзінкі, кваліфікаваныя ў мультылінгвальным парэміяграфічным даведніку “European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese” Дж. Пацалаі [Paczolay 1997] як загаловак, на самай справе з'яўляюцца структурнымі прыказкавымі мадэлямі, якія можна вызначыць як інварыянтны ў адносінах да тоесных па лагічнай структуры і зместу, але ў той ці іншай ступені адрозных па лексічна-граматычным афармленні прыказак у розных мовах (а таксама нярэдка і ў адной мове), напр.: *As you sow, so (will) you reap* or *As one sows so one reaps* V1 – *What you sow that will reap (too)* or *What one sows that will be reaped too* V2 – *Like sowing, like reaping* V3 – *He who does not sow / does / will not reap* V4 [Paczolay 1997: 38], параўн.: бел. *Як пасееш, так і пажнеш* V1 – *Што пасееш, тое і пажнеш* V2 – *Як пасееш, так пажнеш* V3 – *Хто не сее, не жне / не пажне* V4 [Paczolay 1997: 38–39]. Можна меркаваць, што паходжанне таго ці іншага варыянта ўніверсальнай прыказкі ў пэўнай мове можа залежыць ад роднасці моў ці ад моўных кантактаў, але сама наяўнасць менавіта гэтай прыказкі ў гэтай мове з'яўляецца вынікам агульных для розных моў працэсаў фарміравання іх прыказкавых фондаў, у якіх належнае месца займаюць адзінкі з універсальным зместам і універсальнай структурай, г. зн. з адпастраваннем універсальных паняццяў з дапамогай універсальных вобразаў па ўніверсальных мадэлях.

Да ўніверсальных прыказак, на наш погляд, трэба адносіць адзінкі, якія маюць у розных мовах прыказкі-аналагі, пабудаваныя па адной і той жа структурнай мадэлі, якая не абумоўлена (наяўнасць якой нельга патлумачыць) ні роднасцю моў, ні моўнымі кантактамі. Універсальныя прыказкі не могуць мець пэўнай мовы-крыніцы, хоць асобныя (як правіла, нацыянальна-культурна маркіраваныя) іх варыянты і могуць пераходзіць з мовы ў мову. Універсальныя прыказкі не заўсёды супадаюць у розных мовах паводле лексічнага складу і

граматычнай арганізацыі, што абумоўлена адрозненнямі нацыянальных (этнічных) лінгвакультур у моўных сродках і кагнітыўных асаблівасяч абагульнена-ўніверсальнага адлюстравання адных і тых заканамернасцей рэчаіснасці, тыповых сітуацый жыцця, сцвярджэнняў пярэстага розуму і г. д. Такія адрозненні ў сваёй сукупнасці складаюць у кожнай мове, дзе ўжываецца ўніверсальная прыказка, яе нацыянальную адметнасць (лінгвакультурную маркіраванасць).

Нацыянальна-культурная семантыка прыказак – гэта адлюстраванне ў іх фактаў гісторыі Беларусі, асаблівасцей беларускай матэрыяльнай і духоўнай культуры, фрагментаў нацыянальнай карціны свету [Іваноў 1994; 1998; 2000; Іванова, Іваноў 1997]. Нацыянальна-культурная маркіраванасць беларускіх аналагаў ўніверсальных прыказак рэалізуецца ў наяўнасці шэрага элементаў іх плану зместу: нацыянальныя варыяцыі прыказкавых прататыпаў, словы-рэаліі, спецыфічныя паняцці і вобразы. Папярэдне намі былі вызначліі прынцыпы выяўлення нацыянальна-маркіраваных кампанентаў у складзе беларускіх прыказак [Петрушэўская 2014; Петрушэўская 2017; 2018а; 2018б; 2019].

Нацыянальныя варыяцыі прыказкавых прататыпаў уласцівы 6% ад агульнай колькасці беларускіх аналагаў ўніверсальных прыказак. Нацыянальна-культурны змест прыказкавых прататыпаў абумоўлены, з аднаго боку, іх адметным лексічным складам, а з другога боку, адлюстраваннем у іх слоўных кампанентах спецыфічных (на фоне іншых моў) паняццяў ці вобразаў. Нацыянальныя варыяцыі прыказкавых прататыпаў у пераважнай большасці выпадкаў знаходзяцца ў адносінах узаёмнай дэтэрмінацыі з унікальнымі варыянтамі структурных мадэляў беларускіх аналагаў ўніверсальных прыказак. Напрыклад, прататып аднаго з фармальных варыянтаў беларускага аналага ўніверсальнай прыказкі *Адна ластаўка вясны не робіць* [Лепешаў, Якалцэвіч 2002: 48; Лепешаў, Якалцэвіч 2011: 65; Іваноў 2011: 21] або **Гракі цяпла не прыносяць** [Лепешаў, Якалцэвіч 2002: 106; Лепешаў, Якалцэвіч 2011: 143] або *Першая ластаўка (Першы шпак) вясны не робіць* [Котова 2000: 280] маркіруе нацыянальна-культурны змест, паколькі вясенняя пара атаясамліваецца з *цяплом* ‘цёплым надвор’ем’ (спецыфічнае паняцце), а сімвал наступлення вясны – паяўленне *гракоў*, якія прыляцелі з цёплых краін (спецыфічны вобраз ‘прылёт гракоў’), у той час як у іншамоўных аналагах ўніверсальнай прыказкі няма згадкі пра цёплыню, а сімвалам вясны выступае ластаўка, у адпаведнасці з структурнай мадэллю гэтай прыказкавай адзінкі (паводле Дж. Пацалаі) “*One swallow does not make / bring a spring / summer*” (‘Адна ластаўка не робіць / не прынесе вясны / лета’) or *One flower makes no spring / summer* (‘Адна кветка не робіць вясны / лета’)” [Paczolay 1997: 49].

Лексічныя рэаліі сустракаюцца ў складзе 1% ад агульнай колькасці адзінак ўніверсальнай часткі прыказкавага фонду беларускай мовы. Зафіксавана ўсяго адно слова-рэалія. У двух фармальных варыянтах беларускага аналага ўніверсальнай прыказкі *Не адразу Масква будавалася* [Лепешаў, Якалцэвіч 2002: 260; Лепешаў, Якалцэвіч 2011: 357] або **Не адразу Вільню пабудавалі** [Котова 2000: 278] або **Не за дзень Вільня становілася** [Котова 2000: 279] адлюстравана рэалія *Вільня* – назва старажытнай сталіцы Вялікага Княства

Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў пачатку XIV – канцы XVIII ст., большасць земляў якой знаходзілася на тэрыторыі сучаснай Беларусі (назву горад атрымаў ад назвы ракі *Вільня*, славянскае, г. зн. беларускае, паходжанне якой не аспрэчваецца). Паказальна ў нацыянальна-культурным плане, што ў літоўскім аналагі гэтай прыказкі слова-рэалія *Вільнюс* (сталіца сучаснай Літоўскай Рэспублікі) не выкарыстоўваецца, параўн.: літ. *Už sykiu Rymo nepastatė* ('Не адразу Рым быў пабудаваны') [Paczolay 1997: 450].

Трэба адзначыць, што ў іншамоўных аналагах універсальнай прыказкі таксама сустракаюцца ўрбаністычныя словы-рэаліі (у англійскай, польскай, славенскай, турэцкай, украінскай, французскай мовах – сучасныя, у венгерскай, рускай, славацкай мове – гістарычныя), у тым ліку з нацыянальна-культурным зместам у адным са значэнняў (у літоўскай, польскай, іспанскай, французскай, чэшскай мовах – *Рым* як 'цэнтр каталіцкага веравызнання', якое гістарычна было распаўсюджана ў Літве, Польшчы, Іспаніі, Італіі, Францыі, Чэхіі) параўн.: польск. *Nie w jednym dniu (Nie zaraz) Rzym zbudowano* ('Не ў адзін дзень (Не адразу) Рым быў пабудаваны') [Paczolay 1997: 450]; *Nie od razu (Nie za jeden dzień) Kraków zbudowano* ('Не адразу (Не за адзін дзень) Кракаў быў пабудаваны') [Paczolay 1997: 450] = руск. *Не в день Москва построена* [БСПП 258] = слав. *Prahu za rok nepostaviš* ('Прагу не за год пабудавалі') [Paczolay 1997: 451] = славен. *Ni na en dan sezidan Zagreb* ('Не за адзін дзень Заграб пабудавалі') [Paczolay 1997: 451] = укр. *Київ не відразу збудований* [Paczolay 1997: 451] = чэш. *Řím za rok nevystavěn* ('Рым не за год пабудаваны') [Paczolay 1997: 450]; *Praha neza jeden rok ustavena* ('Прага не за год пабудавана') [Paczolay 1997: 450] = літ. *Už sykiu Rymo nepastatė* ('Не адразу Рым быў пабудаваны') [Paczolay 1997: 450] = англ. *Rome was not built in a / one day (in a day)* ('Рым не быў пабудаваны ў адзін дзень (за дзень)') [Paczolay 1997: 450] *Washington city was not built in a day, any more than Rome* ('Вашынгтон не быў пабудаваны за дзень, як і Рым') [Paczolay 1997: 450] = ням. *Rom ist (auch) nicht in / an einem Tag gebaut / erbaut (worden)* ('Рым (нават) у / за адзін дзень не пабудаваны / не быў пабудаваны') [Paczolay 1997: 450] = ісп. *Roma no fue construida en un día* ('Рым не быў пабудаваны за адзін дзень') [Paczolay 1997: 451] = фр. *Rome / Paris ne s'est pas fait en un jour* ('Рым / Парыж не быў зроблены за адзін дзень') [Paczolay 1997: 450] = венг. *Nem egy nap alatt épült fel Róma* ('Не за адзін дзень Рым быў пабудаваны') [Paczolay 1997: 450] = фін. *Ei Roomakaan päivässä rakennettu* ('Рым не быў пабудаваны за адзін дзень') [Paczolay 1997: 450] і г.д. У большасці іншамоўных аналагаў прыказкі выкарыстоўваецца назва *Рым*, і толькі ў дзевяці мовах, акрамя беларускай, ужываюцца назвы іншых гарадоў (ці іх вызначальных частак) – англійскай, венгерскай, польскай, рускай, славацкай, турэцкай, украінскай, французскай, чэшскай, у адпаведнасці з структурнай мадэллю гэтай універсальнай прыказкі (паводле Дж. Пацалаі) "*Rome / Moscow / Krakov / Prague / Kiev / Zagreb / Paris / Washington / Lviv / Kayseri / Buda castle / Soho was not built / made in a / one day (in a day)* ('Рым / Масква / Вільня / Кракаў / Прага / Кіеў / Загрэб / Парыж / Вашынгтон / Львоў / Кайсеры / замак Буды / Соха не быў пабудаваны / зроблены ў адзін дзень (за дзень)')" [Paczolay 1997: 449].

На такім моўным і культурным фоне ўжыванне ў беларускім аналагаў універсальнай прыказкі слова-рэаліі *Вільня* набывае яркавы нацыянальна-культурны характар як адлюстраванне не толькі гістарычнага мінулага або цяперашніх фактаў, але і сучасных нацыянальных сімвалаў – дзяржаўнасці (сучасная дзяржаўнасць Беларусі вынікае з дзяржаўнасці Вялікага Княства Літоўскага) і культурных каштоўнасцей (у сучасным Вільнюсе знаходзіцца адзіная на сённяшні дзень прыватная беларускамоўная адукацыйная, навуковая і культурная ўстанова – Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт).

Спецыфічныя паняцці, адлюстраваныя ў слоўных кампанентах прыказкі, сустракаюцца ў 9% ад агульнай колькасці беларускіх аналагаў універсальных прыказак. Кожнае спецыфічнае (на фоне іншых моў) паняцце адлюстروўваецца спецыфічным лексічным кампанентам (г. зн. заўсёды як вынік адметнага лексічнага складу прыказкавай адзінкі). Напр.: *Чалавек мяркуе, а Бог не чуе (распараджаецца)* [Лепешаў, Якалцэвіч 2002: 426; Лепешаў, Якалцэвіч 2011: 579], дзе *не чуць* мае спецыфічнае значэнне ‘рабіць, распараджацца пасвойму’, якога вымагае агульны змест усіх іншамоўных аналагаў універсальнай прыказкі, у адшэдачнасці з яе структурнай мадэллю (паводле Дж. Пацалаі) “*Man proposes, God disposes (v1)*” (‘Чалавек мяркуе, Бог распараджаецца’) [Paczolay 1997: 308], параўн.: балг. *Човек предполага, а Бог разполага* (‘Чалавек мяркуе, а Бог распараджаецца’) [Котова 2000: 173] = дат. *Colvēks domā, dievs dara* (‘Чалавек мяркуе, Бог робіць’) [Paczolay 1997: 309] = англ. *Man proposes and God disposes* (‘Чалавек мяркуе, а Бог распараджаецца’) [Strauss] = ісп. *El hombre propone y Dios dispone* (‘Чалавек мяркуе, і Бог распараджаецца’) [Paczolay 1997: 310] = іт. *L'uomo propone e Dio dispone* (‘Чалавек мяркуе, і Бог распараджаецца’) [Paczolay 1997: 309] = фр. *L'homme propose et Dieu dispose* (‘Чалавек мяркуе, і Бог распараджаецца’) [Paczolay 1997: 309] = венг. *Embér tervez, Isten végez* (‘Чалавек мяркуе, Бог робіць’) [Paczolay 1997: 309] = фін. *Ihminen päättää, Jumala säätää* (‘Чалавек мяркуе, Бог настойвае’) [Paczolay 1997: 309] = тур. *Murat insandan takdir Allah'tan* (‘Чалавек мяркуе, Аллах распараджаецца’) [Paczolay 1997: 310] = араб. (літаральна на англ.) “*Man thinks, God provides*” (‘Чалавек думае, Бог падае’) [Paczolay 1997: 310] = перс. (літаральна на англ.) “*Man makes the plan, and God predestinates*” (‘Чалавек плануе, Бог распараджае’) [Paczolay 1997: 310] і г. д.

Спецыфічныя вобразы, адлюстраваныя ў 6% ад агульнай колькасці беларускіх аналагаў універсальных прыказак. Спецыфічныя (на фоне іншых моў) вобразы ў плане зместу ўніверсальных прыказак або замяшчаюць нейтральныя ці іншародныя для беларускай нацыянальнай культуры вобразы, або дадаюцца да іх. Спецыфічная вобразнасць універсальных прыказак узасяма дэтэрмінавана нацыянальнымі варыяцыямі прыказкавых прататыпаў і прама залежыць ад ужывання адметных (спецыфічных на фоне іншых моў) лексічных кампанентаў. Так, у дзвюх фармальных разнавіднасцях беларускага аналага пырока вядомай універсальнай прыказкі *Адна ластаўка вясны не робіць* [Лепешаў, Якалцэвіч 2002: 48; Лепешаў, Якалцэвіч 2011: 65; Іваноў 2011: 21] або *Гракі цяпла не прыносяць* [Лепешаў, Якалцэвіч 2002:106; Лепешаў, Якалцэвіч 2011: 143] або *Першая ластаўка (Першы шпак) вясны не робіць*

[Котова 2000: 280] сімвалам наступлення вясны з'яўляюцца *гракі* і *штакі* (ужываюцца спецыфічныя вобразы – ‘прылёт гракоў’ і ‘прылёт шпакоў’ з цёплых краін), у той час як у іншамоўных аналагах універсальнай прыказкі сімвалам вясны выступае *ластаўка*, у адпаведнасці з структурнай мадэллю гэтай прыказкавай адзінкі (паводле Дж. Пацалаі) *One swallow does not make / bring a spring / summer* (‘Адна ластаўка не робіць / не прынясе вясны / лета’) or *One flower makes no spring / summer* (‘Адна кветка не робіць вясны / лета’)» [Paczolay 1997: 49].

Такім чынам, наяўнасць пералічаных выпэі нацыянальна адметных элементаў змештавага плану прыказак выяўляе нацыянальную маркіраванасць кожнай пятай адзінкі ўніверсальнай часткі прыказкавага фонду беларускай мовы. На гэтай падставе можна зрабіць выснову, што нацыянальная адметнасць прыказкавага фонду беларускай мовы абумоўлена не толькі самім аб'ёмам спецыфічна беларускіх прыказак, але і высокай ступенню лінгвакультурнай маркіраванасці ў беларускай мове агульных з іншымі мовамі (у тым ліку ў універсальных) прыказак.

Благодарность. Даследаванне выканана ў межах задання НДР “Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)” (ДР № 20161332) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” на 2016–2020 гг.

Літаратура

Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / пад рэд. Я.Я. Іванова. Магілёў: МДУ, 2009. 240 с.

Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch. Магілёў: МДУ, 2006. 108 с.

Іванов, Е.Е. Белорусская паремнология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) // XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г.: тэзісы дакладаў: у 2 т. Мінск: Беларуская навука, 2013. Т. 1. С. 322–323.

Іванов, Е.Е. Русско-белорусский словарь пословиц: 777 пословиц русского языка, свыше 5000 белорусских эквивалентов и соответствий: в 2 ч. Могилёв: Брама, 2001.

Іванов, Е.Е., Мокенко В.М. Русско-белорусский паремнологический словарь. Могилёв: МГУ, 2007. 242 с.

Іванов, Е.Е., Петрушевская, Ю.А. Белорусская паремнология конца XX – начала XXI века (1991–2014 гг.): библиографический обзор // Паремнология в дискурсе / под ред. О.В. Ломакиной. М.: URSS: Ленанд, 2015. С. 252–292.

Іванов, Е.Е., Петрушевская, Ю.А. Происхождение и история английских пословиц = The Etymology and History of English Proverbs. Могилёв: МГУ, 2019. 80 с.

Іванова, С., Іваноў, Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакратназнаўчы дапаможнік Мінск : БФС, 1997. 262 с.

Іваноў, Я.Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове. Магілёў: МДУ, 2017. 208 с.

Іваноў, Я.Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы // Веснік БДУ. Серыя 4. 2006. № 3. С. 103–109.

Іваноў, Я.Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н.э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік. Магілёў: МДУ, 2011. 164 с.

Іваноў, Я.Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы). Мінск: Веды, 1998. С. 33–62.

Іваноў, Я.Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай моўнай афарыстыкі (лінгвакраіназнаўчы аспект) // Нацыянальна-культурны кампанент у тэксце і ў мове: докл. Міжнарод. науч. конф., 5–7 окт. 1994 г.: у 2 ч. Мінск: Універсітэцкае, 1994. Ч. 2. С. 55–57.

Іваноў, Я.Я. Семантыка беларускіх афарызмаў // Известия Гомельского гос. ун-та. 2000. № 2 (25). С. 94–99.

Іваноў, Я.Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) // Славянская фразеалогія ў сінхроніі і дыяхроніі. 2016. Вып. 3. С. 46–49.

Котова, М.Ю. Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями) / под ред. П.А. Дмитриева. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2000. 360 с.

Лепешаў, І.Я., Якалцэвіч, М.А. Тлумачальны слоўнік прыказак. Гродна: ГрДУ, 2011. 695 с.

Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік прыказак. Мінск: Вышэйшая школа, 2014. 139 с.

Лепешаў, І.Я., Якалцэвіч, М.А. Слоўнік беларускіх прыказак. Мінск: Беларуская навука, 2002. 511 с.

Парэміялогія без граніц / под ред. М.А. Бредиса, О.В. Ломакиной. М.: Изд-во РУДН, 2020. 244 с.

Парэміялогія ў дыскурсе / В.М. Мокиенко, Т.Г. Бочина, Е.Е. Иванов [и др.]; под ред. О.В. Ломакиной. М.: URSS: Ленанд, 2015. 294 с.

Петрушэўская, Ю.А. Інтернацыянальныя, заіманаваныя і ісконна мовныя адзінкі ў складзе парэміялагічнага фонду сучаснага беларускага мовы // Вестник Новгородского гос. ун-та. Серия “Филологические науки”. 2014. № 77. С. 123–126.

Петрушэўская, Ю.А. Пяніцце парэміялагічнага фонду мовы і прынцыпы яго дыферэнцыяцыі (у сувязі з вызначэннем універсальнага і нацыянальнага кампанентаў у парэміялагічнай сістэме мовы) // Філолагічны часопіс. 2015. Вып. 1(6). С. 100–106.

Петрушэўская, Ю.А. Універсальны, інтэрнацыянальны і нацыянальны кампаненты парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на матэрыяле публіцыстычных тэкстаў) // Філолагічны студыі. 2017. Вып. 16. С. 195–201.

Петрушэўская, Ю.А. Аб’ём і склад універсальных адзінак у парэміялагічным фондзе беларускай мовы // Філолагічны студыі. 2018а. Вып. 18. С. 48–62.

Петрушэўская, Ю.А. Да праблемы вызначэння нацыянальнай адметнасці прыказкавага фонду беларускай мовы // Філолагічны часопіс. 2018б. Вып. 2 (12). С. 70–75.

Петрушэўская, Ю.А. Вывучэнне нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы // Труды БГТУ. Серия 4. 2019. № 1(217). С. 123–129.

Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny. Маргiл’е: МДУ, 2007. 192 с.

Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы: беларуска-іншамовны слоўнік / аўт.-уклад. Ю.А. Петрушэўская. Маргiл’е: МДУ, 2020. 312 с.

Ivanov, E.E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian). Prague: RSS, 2002. 136 p.

Ivanov, E.E., Petrushevskaja, Ju.A. Etymology of English Proverbs // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. 2015. Vol. 8, No 5. P. 864–872.

Paczolay, G. European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese. Veszprém (Hungary): Veszprémi Nyomda, 1997. 528 p.

Strauss, E. Dictionary of European Proverbs: Vol. 1–3. London & New York: Routledge, 1994.

Wander, K.F.W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon: Bd. I–V. Leipzig: F.A. Brockhaus, 1867–1880.